

ІСТОРИКО-ЛІНГВІСТИЧНІ СУПЕРЕЧКИ НАВКОЛО ДУНАЙСЬКОЇ ЛАТИНИ ТА РОМАНСЬКОГО КОНТИНУІТЕТУ В РУМУНСЬКОМУ ЕТНО- І ГЛОТОГЕНЕЗИ

У статті в діахронії висвітлено історико-лінгвістичну дискусію навколо проблеми походження румунського народу, його безперервного проживання (континуїтету) в карпато-дунайських землях протягом тисячолітнього великого переселення народів, ролі субстратно-суперстратних чинників у формуванні румунської мови як розмовної латинської на південь і на північ від Дунаю.

Ключові слова: румунська мова, дунайська латина, континуїтет, субстрат, суперстрат.

Як відомо, румунська мова — це розмовна латинська мова, що розвинулася під дією внутрішніх мовних чинників на північному сході колишньої Римської імперії та внаслідок взаємодії (мовних контактів) із мовами фракійських аборигенів (дакійський¹ субстрат) і слов'янських, тюркських, угорського й грецького етносів (суперстрат). Видатний румунський мовознавець А. Росетті у фундаментальній «Історії румунської мови» подає таке генеалогічне визначення румунської мови: «Румунська мова є розмовною латинською мовою, що постійно вживалася у східній частині Римської імперії, охоплюючи романізовані дунайські провінції (Дакія, Південна Паннонія, Дарданія, Верхня і Нижня Мезія) з моменту проникнення латинської мови в ці провінції й до наших днів»². На позначення місцевого варіанта латинської мови, якою розмовляли в античності в римських провінціях Мезія і Дакія і з якої розвинулися румунські діалекти на північ (дакорумунський у Дакії — це, власне, сучасна румунська мова) і на південь від Дунаю (арумунський, або македонорумунський, мегленорумунський, істрорумунський на півострові Істрія в сучасній Хорватії, недалеко від італійського міста Трієст), у румунській лінгвістиці другої половини ХХ ст. створено синтагму *latina dunăreană* «дунайська латина» (іноді також уживаються як синоніми *latina orientală* «східна латина», *latina balcanică* «балканська латина», що не

¹ Давні греки називали ці фракійські племена індоєвропейського походження гетами, римляни — даками, що усталилося в науці (див.: *Pop I.-A. Români și România.* — București, 1998. — Р. 15). Писемних пам'яток дакської мови не збереглося, зафіксовано лише кілька власних імен та назв медичних рослин (див.: *Frâncu C. Geneza limbii române și etnogeneza romanilor.* — Ed. a 2-a, rev. — București, 1999. — Р. 7–8).

² *Rosetti Al. Istoria limbii române. I. De la origini pînă la începutul secolului al XVII-lea.* — Ed. definit. — București, 1986. — Р. 75.

зовсім виправдано), які усталилися завдяки ґрунтовним працям Х. Міхеєску³ та Я. Фішера⁴.

Процес романізації дунайських провінцій розпочався на зламі I ст. до н. е. — I ст. н. е., коли римляни захопили Добруджу й вийшли до Дунаю, де протягом I ст. н. е. створили провінції Верхня і Нижня Мезія (Moesia Superior, Moesia Inferior; остаточно — 86 р.)⁵; саме на західне узбережжя Чорного моря до міста Томи, нині румунське місто Констанца, було вислано з Риму Овідія, який на заслання, забутий учорашніми друзями й шанувальниками, написав «Послання з Понту» (*Epistolae ex Ponto*) та «Скорботні елегії» (*Tristia*), блискуче перекладені українською мовою А. Содоморою, з відомими рядками «*Dones eris felix, multos pumerabis amicos. Tempora si fuerint nubila, solus eris*» — «Доки ти будеш щасливим — у тебе буде багато друзів, а як надійдуть хмарні часи — ти залишишся самотнім». Завершився процес підкорення Дакії римським імператором Марком Ульпієм Траяном, який унаслідок двох воєн, що отримали назву Дакських (101–102 рр.; 105–106 рр.), розгромив війська дакських племен, на чолі яких стояв вождь Децебал, і оголосив Дакію римською провінцією. Колонізаторами Дакії були вихідці з різних закутків Римської імперії (Піренейського, Балканського й Малоазійського півостровів, Сирії та ін.), які розмовляли повсякденною латиною — *sermo vulgaris*, *sermo cotidianus*, *sermo castrensis*, *sermo provincialis* або *sermo rusticus*, що являла собою стилістичні варіанти латини бідних і середніх верств міст і сіл. Дакія перебувала під римським пануванням протягом 106–271 рр. На думку деяких учених, цього часу достатньо для асиміляції місцевого населення й для становлення румунського народу та його мови.

Дискусійним, зумовленим політичним чинником, в історіографії та класичній філології стало питання про те, чи залишилося в Дакії після дакських воєн місцеве романізоване населення і чи перебувало воно в Дакії після того, як римський імператор Авреліан під натиском вестготів вивів римську адміністрацію та легіони з Дакії на південь від Дунаю, де створив нову невелику провінцію, яку назвав так само Дакією (так звана Авреліанова Дакія). Суперечливим також є питання щодо території та хронології формування румунської мови, її особливостей порівняно з іншими романськими внаслідок субстратно-суперстратних впливів.

Передусім варто зазначити, що 212 р. у час правління імператора Каракали всі вільні мешканці Дакії набули римського громадянства⁶ з усіма правами. Пришвидшила процес романізації Дакії та Мезії й велика кількість колоністів, що прибула з різних провінцій імперії, особливо римських солдатів, які після 25-річної військової служби одружувалися з дакськими жінками й залишалися в

³ Mihăescu H. *Limba latină în provinciile Dunărene ale Imperiului roman*. — București, 1960. — 330 p.; Mihăescu H. *La romanité dans le sud-est de l'Europe*. — București, 1993. — 600 p.

⁴ Fischer I. *Latina dunăreana. Introducere în istoria limbii române*. — București, 1985. — 228 p.; *Lingviști și filologi evrei din România. Prezentare și antologie de Lucia Wald*. — București, 1996. — P. 298–331; *Enciclopedia limbii române. Coordonator: Marius Sala*. — București, 2001. — P. 313–316.

⁵ С. В. Семчинський зазначав: «Слід визнати, що романізація західної частини Мезії була більш інтенсивною, ніж у східній половині. Це частково пояснюється тим, що Нижня Мезія була тісно пов'язана з грецькими колоніями на західному узбережжі Понта Евксіньського, а також із Фракією, яка майже не зазнала романізації, бо тут значним був вплив грецького елементу» (*Семчинський С. В. Лексичні запозичення з російської та української мов у румунській мові*. — К., 1958. — С. 12).

⁶ *Civis romanus sum* «я — римський громадянин» — ця загальноживана юридична формула в античну епоху гарантувала римському громадянину недоторканість під час перебування за межами Риму, підтверджувала його громадянські права.

Дакії, а їхні діти ставали римськими громадянами й послуговувалися в офіційному спілкуванні латинською мовою. Саме військовики відігравали вирішальну роль у романізації Дакії. На підтвердження того, що понад 60 тис. римських солдатів осіли в Дакії, наводять той факт, що лише в румунській мові лат. *veteranus* «солдат, який завершив свою військову службу» трансформувалося в *bătrîn* «старий, стара людина», у той час як у решті романських мов це поняття походить від лат. *vetus, veteris* > фр. *vieux*, іт. *vecchio*; у румунській мові слово *vechi* зазвичай уживається з неістотами: *casă veche* «давній будинок», *vin vechi* «старе вино»⁷, але, скажімо, *femeie bătrână* «стара жінка», а не **femeie veche*⁸.

Понад два століття історико-лінгвістична дискусія навколо проблеми походження румунського народу та його проживання в карпато-дунайських землях протягом тисячолітнього великого переселення народів стала однією з найгостріших в усій європейській медієвістиці. У праці «Історія» пізньовізантійський учений Л. Халкоконділ (XV ст.) висловлює сумнів щодо появи на території тодішніх трьох середньовічних румунських феодальних держав — *Țara Românească* «Румунська країна (Волощина)», *Țara Moldovei* «Молдова» та *Principatul Transilvania* «Принципат Трансильванія», відомий у слов'янських джерелах як Семиграддя, — людей з римською мовою й римськими звичаями. У XVII–XVIII ст. на сторінках румунських хронік Г. Уреке⁹ та М. Костіна¹⁰, які не були літописцями в традиційному розумінні, а історіографами, оригінальними мислителями, публіцистами, формується уявлення про романське походження румунської мови. Особливо вирізняються історичні й філологічні ідеї молдовського господаря Д. Кантеміра, викладені ним у латиномовній праці «*Descriptio Moldaviae*» («Опис Молдови», 1716 р.). У розділі, присвяченому мові молдован, широко обговорюються погляди щодо походження румунської мови, відзначається, що румунська й італійська мови мають спільне джерело, при цьому румунська мова консервативніша за італійську, бо в ній «знаходимо сьогодні чимало латинських слів, які зовсім невідомі італійській»¹¹; тут же наведено й зразки, як-от: лат. *albus* (> рум. *alb*), іт. *bianco* «білий», прикметник, що потрапив

⁷ Щоправда, уживають *țuică bătrâna* «давня (витримана) цуїка».

⁸ *Francu C.* Op. cit.— P. 28–29.

⁹ Літопис Г. Уреке охоплює історичний розвиток Молдови з часу її заснування 1359 р. до 1594 р., оповідь ведеться жваво в народному стилі. Цей твір (як і літописи Самовидця та Грабянки для «Чорної ради» П. Куліша) став життєдайним джерелом для румунських письменників XIX–XX ст. при творенні ними історичних поем, повістей та романів: історичної повісті «Александру Лепушняну» К. Негруцці, драми «Деспот-воде» В. Александрі, романів «Брати Ждери» та «Нікоаре Підкова» М. Садовяну (останній роман переклав українською мовою С. В. Семчинський). Саме Г. Уреке належить відома фраза: «*de la Rîm pe tragem*» («ми від Риму походимо»), що стане гаслом румунських латиністів, починаючи з Трансильванської школи, особливо прибічників суто романського (без домішків субстрату і суперстрату) походження румунської мови. Пор. також у С. В. Семчинського: «Стосовно мови свого народу молдовський літописець Г. Уреке ще в XVII ст. твердив: “Народ наш із багатьох народів утворився і наша мова змішана з мовою оточуючих нас сусідів; хоча ми від Риму походимо, та наші слова з сусідськими змішалися”» (*Семчинський С. В.* Семантична інтерференція мов.— К., 1974.— С. 38).

¹⁰ «Літопис землі Молдовської» М. Костіна (фрагменти якого переклав 1992 р. С. В. Семчинський, написавши невелике дослідження про літописця) охоплює бурхливу добу 1595–1661 рр. в історії Молдови, автор спирається не лише на місцеві писемні джерела й іноземну літературу, а й на легенди, народні перекази, свідчення очевидців та власний досвід; з позицій молдовського боярства описано визвольну війну українського народу 1648–1654 рр. під проводом Богдана Хмельницького.

¹¹ Цит. за: *Кантемір Д.* Описание Молдавии / Пер. с лат. Л. Панкратьева; Общ. ред., вступ. статья, примеч. и коммент. В. Н. Ермуратского.— Кипшинёв, 1973.— С. 187–188.

до італійської мови від готів, вандалів і лонгобардів. Д. Кантемир припускає, що деякі румунські слова, невідомі латинській, — це залишки дакської мови, пор.: рум. *stejar* (лат. *quercus*) «дуб», *pădure* (лат. *silva*) «ліс», *grăiesc* (лат. *loquor*) «говорю», *privesc* (лат. *aspicio*) «дивлюся» та ін. Хоч окремі етимології Кантемира помилкові, його безсумнівною заслугою є те, що вперше в історії румунської мови було поставлено проблему автохтонних елементів у структурі мови-переможниці. Мова даків, як відомо, стала субстратом румунської мови, а «дакська теорія» (тобто зведення етногенезу румунського народу передусім до дакського субстрату) отримала підтримку в румунського лінгвіста Б. Петрічейку Хашдеу (навчався разом із О. О. Потебнею в Харківському університеті) і набула особливого поширення в румунській лінгвістиці 1970–1980 років під впливом ідеологічної політики з акцентуацією національних старожитностей Н. Чаушеску.

Із середини XVIII ст. культурні процеси в Придунайських князівствах і Трансильванії розвиваються під впливом загальноєвропейських ідей Просвітництва, безпосередньо пов'язаних із Ренесансом у поєднанні із сильною класицистичною течією. Унаслідок цього естетико-філологічна доктрина епохи ґрунтувалася на двох основних положеннях — поверненні до очищеної від класицистичних напашарувань, але універсальної «автентичної античності» й водночас утвердженням народно-національної ідеї, яка в румунському варіанті Просвітництва стала доміантною і знайшла цілковите втілення в діяльності вчених «Трансильванської школи» (остання чверть XVIII — перша третина XIX ст.) — С. Міку, Г. Шінкая, П. Майора, Й. Будай-Деляну¹² та ін. Російський культуролог Я. А. Ляткер наголошував: «Висунення на перший план національної ідеї в румунському (як і в усьому регіоні Південно-Східної Європи) просвітницькому русі також відрізняє його від універсальної, загальнонародської спрямованості західного просвітництва»¹³. Філософська концепція книжників-«трансильванців» мала яскраво виражений національно-патріотичний характер з акцентуацією на старожитності румунського етносу, який із початку на-

¹² Найвидатніший румунський просвітник Й. Будай-Деляну (бл. 1760–1820) більшу половину життя провів у Львові, адже з останньої чверті XVIII ст. Галичина разом із Трансильванією становили спільний історико-культурний і релігійний (греко-католицький) ареал у межах багатонаціональної Австрійської монархії. Львів на той час мав румунську школу, а місцевий суд — румунську секцію. Саме у Львові він створив історико-документальну працю «De originibus populorum Transilvaniae commentatiuncula, cum observationibus historico-criticis» («Коментар про походження народів Трансильванії з історико-критичними зауваженнями»), у якій аргументовано доводив романське походження румунського етносу та його мови, румунський континуїтет у Дакії, і два граматичні трактати — «Fundamenta grammatices linguae romanicae seu ita dictae valacicae usui tam domesticorum quam extraneorum accomodata» («Основи граматики романської мови, або так званої валаської, приладженої для вжитку як автохтонів, так і чужинців») та скомпоновану приблизно після 1815 р. румуномовну граматику «Temeiurile gramaticii romanesti» («Основи румунської граматики» разом із незакінченим коментарем до неї «Dascalul romanesc pentru temeiurile gramaticii romanesti» («Румунський наставник для основ румунської граматики»). На жаль, майже всі твори Будай-Деляну були надруковані через пів-, а то й через ціле століття по смерті письменника, тому й не мали прямого впливу на його румунських сучасників. Цікаво, що латиномовним варіантом «Основа румунської граматики» міг скористатися І. Вагилевич, автор «Дакської граматики» та «Дакського словника» (див.: *Semcinsky S. Un dicționar romanesc din prima jumătate a secolului al XIX-lea // Actele celui de-al XII-lea congres internațional de lingvistică și filologie romanica*, р. а 2-а.— București, 1971.— Р. 1397–1404; *Лучканин С. М. Латиномовні граматики румунської мови кінця XVIII — початку XIX ст. // Вісн. Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика.*— К., 2000.— Вип. 9.— С. 48–51).

¹³ *Ляткер Я. А. Румынская культура // Культура народов Центральной и Юго-Восточной Европы в эпоху Просвещения.*— М., 1988.— С. 234.

шої ери безперервно проживав на підкореній римським імператором Траяном у 101–106 рр. території сучасної Трансильванії («румуні — нащадки римлян у провінції Дакія») та на латинському характері їхньої мови («румунська мова — попсована латина»), яку необхідно всіляко культивувати, «рероманізувати», звертаючись до класичної латинської («материнської») мови, що символізує єдність румунів зі своїми «братами» — західними романцями і сприяє національному визволенню румунського народу (хоч і найчисельнішого та найдавнішого на теренах Дакії, проте позбавленого у XVIII ст. на своїй рідній землі соціально-політичних прав). Адже з 1699 р. Трансильванія належала імперії Габсбургів, які офіційно визнавали її мешканцями німців, угорців та секлерів (давнє тюркомовне населення, асимільоване угорськими племенами) (так званий *unio trium patriarum* «союз трьох націй»). У передмові до першої друкованої граматики румунської мови — латиномовної «*Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*» («Основи дако-романської, або валаської мови», Відень, 1780), авторами якої були С. Міку та Г. Шінкай (ідеї передмови перегукуються з вітчизняною «Історією русів» кінця XVIII ст.), викладено концепцію Трансильванської школи щодо походження румунського народу та його мови. «Почалося сімнадцяте століття з того часу, — зазначає Г. Шінкай, — як Траян, перемігши Децебала, колонізував спустошену Дакію»¹⁴, але «дако-романці» зберегли мову своїх предків, що підтверджується виявленням основних закономірностей фонетичної еволюції латинських слів у румунські. Г. Шінкай протягом 1774–1779 рр. навчався в римській колегії «*De Propaganda Fide*», де ретельно опрацьовував давні джерела, що містили свідчення стосовно румунської історії і згодом увійшли до його відомої багатотомної праці «*Historia românilor*» («Хроніка румунів»), у якій логічно обґрунтовувався дакорумунський континуїтет у Трансильванії. П. Майор, найрадикальніший латиніст Трансильванської школи в культурному житті Румунії кінця XVIII — початку XIX ст., фундатор власне латинської течії в XIX ст., автор опублікованої 1812 р. славнозвісної «*Istoria pentru înserutul românilor în Dachia*» («Історія щодо початку румунів у Дакії»), яка так само має яскраві типологічні паралелі з «Історією русів», стверджував, що оскільки румуні — безпосередні і єдині спадкоємці римлян, найдавніше населення Трансильванії, тому й вони мають право на національно-культурну автономію, чого не визнавали Габсбурги.

Коли в боротьбі за своє національне й соціальне визволення румуні Трансильванії наприкінці XVIII ст. перетворили ідею їхнього романського походження (спочатку розумілося як виключно латинське — *latinitatea limbii române*, без субстратно-суперстратних впливів) й неперервності проживання в карпатській провінції у зняряддя здійснення своїх національних та соціальних устремлень, відразу ж було висловлено протилежну думку, що румуні не є автохтонним населенням Дакії, а прийшли сюди за доби середньовіччя з півдня, де сформувалися в окрему народність. Ця думка належала німецьким ученим кінця XVIII ст. Зульцеру та Енгелю. Реакцією на такий погляд наприкінці XVIII — на початку XIX ст. було кілька праць румунських авторів трансильванської школи, у яких доводилося незаперечне право румунів на їхню територію (Трансильванія до 1918 р., як і Галичина та Буковина, входила до складу Австрійської імперії, а після 1867 р. — Австро-Угорщини), безпосередній зв'язок румунів з римськими колоністами Траяна.

¹⁴ *Micu S., Șincai Gh. Elementa linguae daco-romanae sive valachicae / Studiu introductiv, traducerea textelor și note de Mircea Zdrenghea.* — Cluj-Napoca, 1980. — P. 2.

Приблизно через століття після виходу книжок Зульцера й Енгеля німецький історик Р. Реслер знову висуває теорію південного походження румунів¹⁵. Його праця «*Rumänische Studien*» («Дослідження румунів», Лейпціг, 1871 р.) збурила наукову громадськість щодо питання про походження румунів, оскільки побачила світ в умовах піднесення румунського національно-визвольного руху в Трансильванії. Реслер прагнув обґрунтувати ідею про «балканське» походження румунів, які нібито лише в XIII ст. з'явилися на північ від Дунаю, у той час, коли на землях Трансильванії вже проживали угорці, «сакси» (саксонці, тобто німці, вихідці із Саксонії) та «секуї» (секлери). Дослідник висунув такі аргументи¹⁶:

1) даків було знищено у війнах із Римом (однак остання сцена на колонії Траяна символізує «умиротворення» нової провінції — пастушок-дак поганяє волів і корів, отже, певна частина даків збереглася¹⁷); 2) неможливість романізації даків протягом короткого терміну — 165 років римського володарювання; 3) уся провінція Дакія була повністю залишена мешканцями до 275 р. під час римської евакуації; 4) відсутність у румунській мові слів давньогерманського походження, хоча на території Дакії проживало германське плем'я готів; 5) існування великої кількості лексичних збігів у румунській і албанській мовах, що доводить спільне проживання румунів і албанців на південь від Дунаю; 6) відсутність джерел, які б достовірно вказували на присутність румунів на північ від Дунаю раніше XIII ст.; 7) подібність дакорумунського діалекту територій на північ від Дунаю й македонорумунського (арумунського) діалекту земель на південь від нього; 8) наявність південнослов'янського впливу на Румунську православну церкву; 9) румуни — кочові пастухи.

До висновків Реслера про порівняно пізнє переселення румунів з-за Дунаю на північ приєдналися Ф. Міклопич, Л. Нідерле, М. Грушевський та ін. Із запереченнями Реслеру виступив, зокрема, видатний німецький історик античності Т. Моммзен, хоча найупертішими ворогами теорії Реслера були, безумовно, самі румуни, передусім історики другої половини XIX — першої половини XX ст. Ксенополь, Ончул, а також згаданий вище лінгвіст Б. П. Хашдеу. Захисником теорії «безперервності» виявився і найвідоміший румунський історик Н. Йорга («Історія Румунії», «Місце румунів у світовій історії»). На подібних засадах стояв і румунський славіст Й. Богдан, учень П. Ф. Фортунатова. У Росії прибічником теорії «безперервності» був відомий історик-славіст О. І. Яцимирський. У цілому аргументи прибічників теорії континуїтету зводяться до такого:

1) присутність гето-даків, їхньої «неперервності» після римського завоювання фіксується численними доказами контактування «вільних даків» (залишилися на території сучасної Мараморощини після завоювання Траяна) з романізованими одноплемінниками; 2) романізація даків відбувалася не лише протягом 165-річного періоду римського панування на північ від Дунаю: у цей час вона була інтенсивнішою, але розгорнулася значно раніше за римське завоювання й тривала і після виведення з Дакії імперської адміністрації; 3) безперервність «дако-романців» доведено численними археологічними знахідками, лінгвістичними даними, епіграфічними свідченнями; 4) подібні слова в румунській і албанській мовах — наслідок як фракійсько-іллїрійського субстрату,

¹⁵ Семчинський С. В. Лексичні запозичення з російської та української мов у румунській мові. — К., 1958. — С. 16.

¹⁶ Див. також: История румын с древнейших времен до наших дней. — 2-е изд., доп. — Кишинев, 2005. — С. 39–40.

¹⁷ Як припускає К. Фринку, дакська (фракійська) мова могла зберігатися до VI ст. н. е. (див.: *Frâncu C. Op. cit.* — Р. 8).

так і пізнішої набутої спорідненості в межах Балканського мовного союзу¹⁸; 5) численні писемні джерела — візантійські (хроніки Кекавмена X–XI ст., І. Кіннама другої половини XII ст.), давньоруська «Повість временних літ», вірменські та перські — засвідчують присутність румунів на північ від Дунаю до XIII ст.; 6) жодне із середньовічних джерел не фіксує масового переселення румунів з південного берега Дунаю на північний, і, навпаки, відзначається постійне пересування трансильванських румунів на південь і на схід від Карпат, у тому числі через Дунай; 7) обидва діалекти (дакорумунський і македонорумунський) є частинами єдиної румунської (чи «проторумунської», давньорумунської) мови, що сформувалася на всьому Карпато-Дунайсько-Балканському просторі; 8) сезонне чабанування, а зовсім не кочове, було одним із занять румунів, що проживають у гірській місцевості; однак румунам був відомий і осілий спосіб життя, хліборобство в поєднанні зі скотарством; 9) південнослов'янський вплив на Румунську православну церкву не лише не заперечує, а, навпаки, підтверджує присутність румунів на північ від Дунаю, тому що без них тут не поширилося б православ'я.

Навала гунів (376 р.) призвела до значних руйнувань давніх римських поселень, почалася епоха великого переселення народів, однак романізоване населення на північ від Дунаю збереглося й продовжувало розвиватися передусім як сільська община. При цьому зв'язок людини із землею став настільки тісним, що саме в румунській мові, єдиній серед романських мов, термін на позначення політично-територіального утворення — *țară* «держава, країна» — походить від лат. *terra* «земля», у той час як у французькій, італійській, іспанській, португальській мовах він пов'язаний з лат. *pagus*, *-i (m)* «паг, район, округ», пор.: фр. *paus*, іт. *paese*. Селянська община стала важливим елементом в етнічному й територіальному романському континітеті на північ від Дунаю¹⁹.

Слід додати, що на території сучасної Румунії рано поширилося християнство (починаючи з III ст.), яке відіграло важливу роль в етногенезі румунів та їхньої мови. Широковідомою є формула: *poporul român s-a născut creștin* «румунський народ постав уже охрещеним». Згідно з традиційною думкою, уже апостол Андрій проповідував християнство в Нижній Мезії (Добруджі), звідки вирушив у Середню Наддніпрянщину (відома легенда про його слова на місці сучасної Андріївської церкви в Києві, зафіксована «Повістю временних літ»).

¹⁸ Нагадаємо, що сучасною теоретичною лінгвістикою активно розробляється вчення про так звані мовні союзи, започатковане Ф. Міклошичем, І. О. Бодуеном де Куртене, О. Селищевим, М. Трубецьким на основі глибокої розробки проблеми «змішування» мов. Сучасні румунські мовознавці дійшли висновку, що спільні риси на різних рівнях мовної системи румунської, болгарської (і македонської), албанської, новогрецької, частково — сербської мов зумовлені не лише субстратом («автохтонним елементом»), а й тривалим грецьким і латинським впливом на цих землях, а пізніше — слов'янським і турецьким суперстратом; не слід відкидати й природні взаємовпливи між сусідніми мовами. «Усе це привело до того, — зазначає А. Граур, — що румунська, болгарська, албанська, грецька (новогрецька. — С. Л.), частково й сербська мови набули «сімейного аспекту», вимова приблизно та сама, переклад з однієї мови на іншу зазвичай здійснюється без ускладнень» (Граур А. Румынский язык. Исторический очерк. — Бухарест, 1963. — С. 59). В. В. Німчук переконливо довів, що діалекти південно-західного наріччя української мови повинні бути представлені в планованому Атласі балканського мовного союзу, оскільки мають чимало притаманних йому фонетичних, лексико-семантичних та граматичних рис (Німчук В. В. Українські говори та балканський мовний союз // Слов'янське мовознавство : XI міжнар. з'їзд славістів. Братислава, 30 серпня — 8 вересня 1993 р. — К., 1993. — С. 41–63).

¹⁹ *Constantiniu F. O istorie sinceră a poporului român.* — Ed. a 3, rev. și ad. — București, 2002. — P. 47.

Християнство поширилося в «латиномовному вбранні», про що свідчить латиномовне походження в сучасній румунській мові значної кількості лексем на позначення базових понять християнської релігії (при цьому слід ураховувати фонетичні зміни, зумовлені різними причинами): *Dumnezeu* < *Domine Deus* «Бог», *biserica* < *basilica* «церква», *creștin* < *christianus* «християнин», *înger* < *angelus* «ангел», *rugăciune* < *rogatio* «молитва» (acc. sing. *rogationem*), *cruce* < *crux* (acc. sing. *crucem*) «хрест», *a boteza* < *baptizare* «охрещувати, хрестити», *a crede* < *credere* «вірити», *a cumineca* < *communicare* «причащати» та ін. Ці лінгвістичні аргументи є одним із підтверджень відносно раннього проникнення християнства до нижньодунайського світу й Дакії ще за часів Римської імперії. Якби християнство почало проникати після залишення Дакії населенням і якби втратився будь-який зв'язок між півднем і північчю Дунаю після відступу Авреліана (271 р.), відповідні терміни не були б успадковані безпосередньо з латинської мови, не проникли б з народної латини, а потрапили б до румунської мови згодом, через слов'янське посередництво з грецької мови, як і сталося, до речі, з термінами пізнішого походження на позначення церковної ієрархії (*episcop*, *diacon*, *paroh* та ін.). Християнська релігія через церковну адміністрацію посприяла подальшим зв'язкам між християнами на північ і південь від Дунаю. Візантійський імператор Юстиніан заснував архієпископство, яке включало Дарданію, Середземноморську Дакію, Мезію, Македонію, частину Паннонії, сучасні Банат і Олтенію (південний захід сучасної Румунії). Також існував єпископат у Понтійській Дакії (сучасна Добруджа) з центром у Томах. Як відзначають сучасні румунські історики, християнство на той час сприяло зростанню довіри до цінностей римської культури, латинської мови, якою проповідували Святе Письмо і слово Христове.

Усі наведені факти свідчать, що формування нової лінгвістичної системи як наслідок поширення розмовної латини в дунайських провінціях у взаємодії з місцевим дакським субстратом і до початку слов'янського впливу (I — поч. VII ст. н. е.) відбувалося як на півночі, так і на півдні від Дунаю²⁰. Латинська мова, поширена в Дакії та в Мезії, була спрощеною не лише тому, що слугувала засобом відносин різних народів, які раніше нею досконало не володіли, а й через те, що ті, хто вже знали по прибутті до Дакії латину, навіть якщо і походили з Риму, розмовляли народною мовою, відмінною від мови, представлені літературними текстами, що дійшли до нашого часу. «Оскільки доволі швидко в Дакії офіційний вплив послабнув, а наука письма й читання на території сучасної Румунії стала рідкістю, якщо не втратилася зовсім, мова, яку більше нічого не стримувало, крім необхідності слугувати засобом спілкування між усіма членами колективу, отримала можливість спроститися. Очевидно, саме тому латин-

²⁰ Висновки С. В. Семчинського 1958 р. щодо переважно південнодунайського походження румунської мови були даниною тогочасним політичним настановам: «Відсутність готських запозичень та велика подібність з албанською мовою не лише в лексиці, але й, що дуже важливо, в синтаксисі, однакова доля найдавніших слов'янізмів у румунській та арумунській, наявність давніх латинських запозичень у південнослов'янських мовах, а також романська топоніміка в Дінарських горах і в Сербії і, навпаки, дуже давня слов'янська топоніміка в колишній Дакії — усе це безсумнівно свідчить на користь південнодунайського походження румунської мови. Це, певна річ, не означає, що ми повністю заперечуємо існування романського елемента в Дакії після її залишення Авреліаном. Ми лише вважаємо, що населення, яке залишилося, і його мова були підкорені тими, що прийшли з півдня» (Семчинський С. В. Зазнач. праця. — С. 27). У наступних працях С. В. Семчинського, як і в його лекціях з історії румунської мови, які мав честь слухати автор статті, про південнодунайське походження румунської мови вже не говорилося.

ська мова в цей період розвивалася швидше в Дакії, ніж в інших областях, зокрема на заході»²¹. Хоча, безумовно, говорячи про особливості дунайської латини (даколатинської, пізньої східної латини), помилково було б стверджувати про якусь окремішню нелатинську мову. Дунайська латина відрізняється, з одного боку, від східної латини (із широким ареалом поширення), що охоплювала південь Італії і Балкани, а, з другого, — від так званої балканської латини, поняття більше географічного, ніж лінгвістичного, оскільки відсутні спільні інновації, відмінні від інших місцевих варіантів латини; Балкани не формують єдиного ареалу, але охоплюють, крім дунайської латини, далматський ареал на заході (сильно відрізняється від інших), а також ще два або три ареали: один охоплює пізньолатинські запозичення з албанської, інший — народнолатинські запозичення з грецької. Ці ареали не ізольовані між собою, а мають певні перехідні межі в бік ареалу південної Італії, при цьому далматський простір більш наближений до північної Італії. Тому, на наше переконання, варто розрізнити згадані терміни *Latina dupăreană* «дунайська латина» і *Latina balcanică* «балканська латина».

Джерелами наших знань про дунайську латину є: 1) написи (інскрипції), які підтверджують проникнення інновацій на цю територію при збереженні загальної структури мовної системи латини, що не відрізняється від решти регіонів. Кількість латинських написів у Дакії сягає 3 тис., а в усій Східній Романії (Дакія, Верхня і Нижня Мезія, Фракія, Далмація, Паннонія, Норик) наближається до вражаючої цифри в 21 тис.²² Написи з'являються в період між I ст. до н. е. (47 до н. е.) і VII ст. н. е. (612 р.; останній латинський напис у Дакії припадає на IV ст. н. е.); 2) мова письменників, вихідців з обох провінцій, яка, проте, не дає підстав для виокремлення специфіки дунайської латини, оскільки вплив загальних новацій залежить від культурного рівня письменників; 3) романська реконструкція, що ґрунтується на специфічних романських рисах румунської мови, наявність яких в античності може бути аргументованою. Хронологічні межі дунайської латини: початком появи специфічних регіональних особливостей може бути середина II ст. н. е., коли, як припускають, латинська мова стала основною мовою спілкування як прийшлого римського населення, так і автохтонів. До кінця III ст. поглиблюються розбіжності, коли централізована система управління послаблюється (на північ від Дунаю зовсім зникає), а вплив мовної норми за посередництвом шкільної науки зменшується, повністю зникаючи на початку VII ст. разом із втратою Мезії Східною Римською (Ромейською, Візантійською) імперією і після заміни латинської мови грецькою як офіційною мовою держави, починаючи з доби імператора Іраклія, за якого Візантія набувала все більших ознак «грецької» держави, втягуючи у свою орбіту й сусідні народи, у тому числі й румунські землі. Значною мірою греко-православна візантійська культура на румунських територіях була трансплантована «субстратом» південних і східних слов'ян, в активні контакти з якими романізоване населення колишньої Дакії ввійшло з кінця VI–VII ст. Саме в цей період в усій Романії зникає латинська єдність і починається перехід (VII–VIII ст.) до романських мов. Після слов'янської колонізації Балкан проторумунське населення на південь від Дунаю з часом слов'янізувалося або пішло в гори, давши народження етнічним групам «македонорумунів», «істрорумунів». На північ від Дунаю автохтонне населення кількісно значно переважало слов'ян, що й зумовило їхню асиміля-

²¹ *Граур А.* Румынский язык. Исторический очерк. — Бухарест, 1963. — С. 14.

²² *Francu C.* Op. cit. — P. 26.

цію. Однак слов'яни до певної міри вплинули на етногенез румунів, сформувавши «суперстрат» у процесі становлення румунського народу (VI–X ст.) й діахронного розвитку румунської мови²³.

Переважає більшість румунських філологів та істориків як першу згадку про румунську мову (не латинську) наводять слова візантійського історика Феодіакта Сімокатти (кінець VI — перша половина VII ст.) з його праці «Історія»: *torva, torva, fratре* «обернись, обернись, брате!»²⁴.

Сьогодні гострота дискусії щодо романського континуїтету в Дакії та романського походження румунської мови (враховуючи й субстратно-суперстратний чинник) зникла, і, як відзначається в найновішій «Історії Румунії», якщо й знаходяться й досі прибічники теорії Реслера, то «румунські вчені не зобов'язані доводити абсурдність абсурду»²⁵. Це все одно, що сучасним українським філологам зайвий раз доводити ненауковість теорії Погодіна-Соболевського щодо мови Київської Русі.

S. M. LUCHKANYN

HISTORICO-LINGUISTIC DISPUTES ABOUT LATIN DANUBE AND THE CONTINUITY OF THE ROMAN ELEMENT IN ETHNO- AND GLOTTOGENESIS OF ROMANIA

In the article is reflected a diachronic and historico-linguistic debate as regards the problem of the origin of the Romanian people, their continuous dwelling in the Carpathian and Danube territories during a millennial large migration of people, as well as the role of substrato-superstratum factors in the forming of the Romanian language as colloquial Latin southward and north of Danube.

Key words: Romanian language, Latin Danube, continuity, substratum, superstratum.

²³ Щодо ролі слов'янського суперстрату в історії румунської мови та етногенезі румунського народу висловлювалися різні думки, зумовлені часто політичною ситуацією: від тверджень офіційної прорадянсько-комуністичної «Історії Румунії» (1960, т. 1) щодо неможливості завершення румунського етногенезу до приходу слов'ян і до заперечення слов'янського впливу на специфіку румунської мови, яка вже була сформована. Так, яський лінгвіст Г. Іванеску стверджував: «Не слов'янський суперстрат, а гето-фракійський субстрат перетворив народну латину в румунську мову» (*Ivănescu Gh. Istoria limbii române*. — Iași, 1980. — P. 195). Але це питання — тема окремої статті.

²⁴ *Сімокатта Ф.* Історія / Пер. С. П. Кондратьєва. — М., 1996. — С. 59.

²⁵ *Istoria României. Compendiu / Coord. I.-A. Pop, I. Bolovan.* — Ed. a 2-a, rev. și ad. — Cluj-Napoca, 2007. — P. 111.